



ביאורים

חמישה חלקים יש לה לנפש. שלושת החלקים הראשונים אותם מונה הרמב"ם הם הזן, המרגיש והמדמה:

חלק הזן הוא הכוח הטבעי שבאמצעותו הגוף פועל ומתפקד באופן טבעי. כוח זה דומה לכוח שיש בכל בעל חי. כוח אינסטינקטיבי ו'עיוור' שלא תלוי בבחירתו של האדם.

חמשת החושים, החלק המרגיש, הם הקומה הבאה. באמצעותם אנו קולטים את כל המציאות שסביבנו, בין מקרוב, כמו בחוש המישוש, ובין ממרחק גדול יותר, כמו בחוש הראייה. החלק המרגיש כבר נתון לבחירתנו.

החלק הבא, הוא הדמיון, החלק המדמה. כוח זה עושה שתי פעולות: א. קליטה וזיכרון - החושים נפגשים עם תופעות ואירועים שונים. העין רואה, האוזן שומעת. אך מיד לאחר שהאירוע מסתיים - המפגש בינו לבין האדם נגמר, והוא מתפוגג. חוש הדמיון מאפשר לאדם להמשיך את האירוע או החוויה בתוך נפשו. הוא 'רושם' בתוך הנפש את המקרה ומאפשר לאדם להעלות אותו מחדש. ב. עיבוד - כוח הדמיון לוקח את האירועים שנצברו בתוך הנפש ומחבר אותם אחד לשני. בתוך הנפש יכולים לצוץ ולעלות אירועים שכלל לא קרו אלא נוצרו על ידי דמיונו של האדם.

מה מטרתו של כוח הדמיון? מדוע הוא כה מרכזי עד כדי שהוא נחשב לאחד מחמשת כוחות הנפש? כוח הדמיון מרכזי מאוד מכיוון שרק באמצעותו אנו יכולים להתמודד עם אירועים שיתרחשו בעתיד. כאשר מתרחש אירוע שדומה לאירוע שחווינו בעבר, הדמיון מעלה אותו לפנינו ואנו יכולים לקבל החלטות נכונות לאור ניסיון העבר. בנוסף לכך, רק בזכות כוח הדמיון אנו יכולים ליצור מציאות חדשה שלא הייתה קודם לכן ובעזרתה לתקן ולהפוך את העולם לטוב יותר. לכן מכוחו של כוח הדמיון מגיעים החלומות הגדולים אשר דוחפים את כל האנושות להתקדם. המדברים חשבו שאם הקב"ה נתן לכוח זה כל כך משמעות - אם כן לא יתכן שיתן לו לטעות. ממילא חשבו שכל מה שהאדם מדמיין הוא נכון. הרמב"ם עוקר טעות זו. לא הדמיון יוצר מציאות אלא האדם בפעולותיו ובבחירתו.

הרחבות

• מהו החלק האלוהי של נפש האדם לפי הרמב"ם?

ואשוב אל פגנתנו בחלקי הנפש. הרמב"ם מתחיל למנות את חלקי הנפש, אולם מהו החלק בנפש האדם המייחד אותו משאר הבריאה? "הדעת היתרה המצויה בנפשו של אדם היא צורת האדם השלם בדעתו, ועל צורה זו נאמר בתורה 'נעשה אדם בצלמנו כדמותנו' [הלכות יסודי התורה ד, ח; וכן במורה נבוכים א, א]. הדעת, יכולתו של האדם להפנים השגות רוחניות ולהתעלות, זהו צלם אלוהים שבאדם! כוח זה הינו השילוב המופלא בין כל חלקי הנפש אותם מונה הרמב"ם, החל מהכוח השכלי - המשיג את האמת הרוחנית והיא מתפרטת ומשתלבת בחייו עד שאפילו האכילה של האדם - בכוח הזן מרוממת מאכילת הבהמה, שהרי האדם מתקין את מזונותיו (ראה פסחים קיח., מאמרו של רבי יהושע בן לוי).

• איפה האנושיות של כוח הזן?

החלק הזן. הרמב"ם מונה את חלק הזן כחלק מחלקי נפש האדם. לאור תובנה זו, שגם כוח הזן הוא חלק בלתי נפרד מ'הנפש האחת', הלכות כשרות למשל, מקבלות משמעות חדשה. מערכת העיכול של האדם היא חלק בלתי נפרד מ'צלם אלוהים' שבו. מאכלות אסורות מסכות נוק ל"כח הזן", ובוזו הן פוגמות במעלתו הרוחנית הכוללת של האדם. "המאכלות האסורות מכניסים טומאה בלבו ובנפשו של אדם, עד שקדושתו של המקום ברוך הוא מסתלקת" [מסילת ישרים יא].

• איך בניה האישיות?

כדומה לרמב"ם, גם המהר"ל מנסח את מבנה האדם כמורכב משלושה חלקים: גוף, נפש, שכל [תפארת ישראל פרק א]. לעומת הרמב"ם, המקובלים משתמשים במונחים: נפש, רוח ונשמה. למרות ההבדלים, ישנו דמיון כללי בין שתי החלוקות: הנפש מקבילה לגוף ולכוח הזן, והנשמה מקבילה לכוח השכלי ולשכל (ראה גם 'אמונות ודעות' ו, ג).

שאלות לדין

מהם החסרונות והיתרונות בנתינת משקל רב לכוח הדמיון?
איזה כוח מכוחות הנפש שלך היית רוצה לתקן או לפתח באופן מיוחד?

ואשוב אל פגנתנו בחלקי הנפש, ואמר:

החלק הזן - ממונו הכח המושך: והמחזיק, והמעכל, והדוחה המותרות, והמגדל, והמוליד החלק הזן הדומה, והמבדיל הלחות עד שיפריש מה שראוי להזין בו ומה שראוי לדחותו. והדברים על אלו השבעה כחות, ובמה יפעלו, ואיך יפעלו, ובאילו איברים פעלתם יותר נראית יותר גלויה, ומה מהם נמצא תמיד, ומה יכלה מהם בזמן קצוב - זה כלו קשור למלאכת הרפואה, ואין צורך בו במקום הזה.

והחלק המרגיש - ממונו הכחות החמשה, המפרסמים אצל ההמון: הראיה, והשמיעה, והטעם, והריח, והמישוש, והוא נמצא בכל שטח הגוף, ואין לו איבר מיוחד כמו שיש לארבעת הכחות.

והחלק המדמה - הוא הכח אשר יזכר רשומי המוחשים אחר העלם מקרבת החושים אשר השיגו, ויפריד קצתם עם קצתם, ויפריד קצתם מקצתם. ולפיכך ירפיב זה הכח מן הדברים אשר השיגם - דברים שלא השיגם כלל, ואי אפשר להשיגם, כמו שידימה האדם ספינת ברזל רצה באויר, ואדם שראשו בשמים ורגליו בארץ, וחייה בעלת אלה עינים, על דרך משל, והרבה מאלו הנמנעות, ירכיבם הכח המדמה ומציאם בדמיון. וכאן טעו 'המדברים' הטעות המגנה הגדולה, אשר בנו עליה פנת הטענתם בחלקת המחייב והאפשר והנמנע. שהם חשבו, או הביאו בני אדם לחשב, כי כל מדמה - אפשר, ולא ידעו שזה הכח ירכיב דברים שמציאותם נמנעת, כמו שזכרנו.



הדוחה המותרות - מפנה את הפסולת שבגוף. הלחות - הנוזלים שבגוף האדם. השבעה כחות - המושך והמחזיק וכו' הנזכרים לעיל. והוא נמצא - חוש המישוש. רשומי המוחשים - הנקלט על ידי חמשת החושים. המדברים - כת פילוסופים ערבים. בנו עליה פנת הטענתם - ביססו את שיטתם על טעות זו. בחלקת המחייב והאפשר והנמנע - אפשר לחלק את המציאות לשלוש קבוצות: דברים שמוכרחים להיות קיימים בעולם, דברים שיתכן שיהיו ויתכן שלא יהיו, דברים שלא יתכנו במציאות. כל מדמה אפשר - כל דבר שעולה בדמיון יתכן שישנו.



ביאורים

שני החלקים העליונים ביותר בכוחות הנפש הם החלק המתעורר והחלק השכלי. החלק המתעורר הוא הכוח שמניע את התחושות והרגשות. בעזרת כוח זה האדם לא רק נפגש עם המציאות שסובבת אותו אלא גם מגיב אליה. לאחר שהאדם נפגש עם מציאות מסוימת הנפש קובעת את היחס שלה לאותה מציאות ורגשותיה יהיו בהתאם. למשל: אדם נסע בכביש מסוכן וכמעט עשה תאונה. בפעם הבאה שיסע שם - כוח הדמיון יעלה לפניו את זיכרון הנסיעה ההיא וכוח המתעורר יגרום לו לפחד שיקרה לו שוב אותו דבר וידריך אותו לנסוע בזהירות.

פסגת הכוחות היא החלק השכלי. השכל יודע להבחין בין טוב לרע. להשכיל מהו המעשה הנכון ומהי ההשקפה הראויה. השכל הוא הכוח המרכזי היוצר הבדל מהותי בין האדם לבהמה. שאלות מוסר וצדק נובעות מהשכל. השאלה שהשכל שואל איננה רק שאלת ה'מה', שמתעסקת רק במה מתרחש במציאות אלא הוא מתמקד גם בשאלת ה'למה', שמתעסקת בהבנת המהות של העומד לפניו. הכוח השכלי שונה משאר הכוחות. הוא אחד מהם אך מעל לכולם. הוא זה שמנווט ומנהל אותם. אם השכל חליט לעשות טוב, כוח המדמה יושפע ממנו וידמיון ייחלום חלומות קדושים. כמו כן כוח המתעורר ירגיש תחושות והרגשות המתאימות להכוננת השכל - יאהב את הצדיקים וישנא את מעשי הרשע ואת חוסר היושר. כוחות הנפש 'מצפים' שהשכל ידריך אותם כי הוא יכול לצקת תוכן ומשמעות לפעולותיהם. הרמב"ם קורא לכך 'צורה'. השכל הופך את ה'חומר', שאר כוחות הנפש, ליצירה בעלת משמעות. אך אם השכל אינו יוצק משמעות והאדם חי ללא דרך וללא כיוון הוא הופך להיות מעין בהמה משוכללת עם אפשרויות פעולה מגוונות. אדם אשר משליט את השכל על כל כוחות נפשו הוא יכול להגיע לפסגות בעבודת ה' ולהידמות לעליון אשר כל מעשיו הם לאור הצדק והיושר.

הרחבות

• מהו ההבדל בין הכוח המדמה לכוח השכלי?

והחלק השכלי - הוא הכוח הנמצא לאדם, אשר בו ישכיל. הכוח המדמה מסוגל לעבוד רק במגבלות החושים. הוא יכול לאחסן את המציאות הגשמית שנקלטה אצל האדם או להשתמש בה, אבל אין בכוחו לזכור אלא מה שנמסר לו על ידי החושים. השכל, לעומתו, מסוגל לפענח לעומק את המציאות הגשמית, ולהגיע להשגות מופשטות שנמצאות מעבר ליכולת החושית. רק השכל יכול להבין שהספר שראו העיניים הוא פרט מתוך אינספור 'ספרים' שכולם שייכים למודל כללי אחד, ולכן צבע הספר וגודלו אינם חלק ממהותו של ה'ספר'. מבחינת כוח המדמה, כל עצם בעולם הוא מיוחד במינו, ולכן שני ספרים שונים זה מזה, בדיוק כפי שהספר שונה מהשולחן. הכוח המדמה הוא אחד מכוחות הגוף, ולכן הוא שייך גם לבעלי חיים. השכל הוא כוח רוחני בעל יכולת הפשטה, ולכן הוא שייך רק לאדם (להרחבה: מורה נבוכים, חלק א פרק עג, הקדמה עשירית).

• מהי תכלית השכל שניתן לאדם?

ובו תהיה ההתבוננות, ובו יקנה החכמות, ובו יבחין בין המגנה והנאה. 'שהאדם לפניו שילמד אינו אלא כבהמה, כי לא נבדל האדם משאר בעלי החיים אלא בהיגיון, שהוא חי בעל היגיון, רצוני במלת היגיון השגת המושכלות. וגדול שבמושכלות השגת אחדות הבורא יתעלה וישתבח וכל הקשור בכך מן המדעים האלוהיים, לפי ששאר המדעים אינם אלא כדי שיוכשר בהם עד אשר יגיע אל מדעי האלוהות' [הקדמה למשנה]. זה גם מסביר מדוע לדעת הרמב"ם 'השכל' הוא צלם אלוהים שבאדם.

• השכל הוא חלק מהנפש?

שזאת הנפש האחת, אשר קדם ספור כחותיה, או חלקיה, היא כחמור, והשכל לה צורה. כאן מבחין הרמב"ם בין הכוח השכלי שהוא חלק מהנפש, לבין צורת הנפש שהיא השכל הנבדל, ואילו בהלכות יסודי התורה (ד, ח) הוא כותב "והדעת היתרה המצויה בנפשו של אדם היא צורת האדם", מכך נשמע שגם צורת הנפש היא חלק מהנפש, ואיננה נבדלת. נראה שתכלית האדם היא להוציא אל הפועל את הכוח השכלי בעזרת השכל, עד שימוג את נפשו עם השכל העליון (להרחבה: כוזרי א, א).

שאלות לדין

האם הכוח המתעורר הוא כוח הרצון?

מה יחסה של החברה לאנשי מעשה, לאנשי יצירה וספרות, ולאנשי רוח ומחקר?

והחלק המתעורר - הוא הכוח אשר בו ישתוקק האדם לדבר מה, או ימאסהו. ומזה הכח יבואו הפעולות הבקשה והבריחה, ובחירת דבר מה או ההתרחקות ממנו. והפעס וההתרחקות, והפחד והעז, והאכזריות והרחמנות, והאהבה והשנאה, והרבה מאלו המקרים הנפשיים. וכלי אלו הפחות - כל איברי הגוף, ככח היד על התפישה, וכח הרגל על ההליכה, וכח העין על הראיה, וכח הלב על העז או הפחד. וכן שאר האיברים, הנסתרים והנראים, אמנם הם וכחותיהם פלים לזה הכוח המתעורר.

והחלק השכלי - הוא הכוח הנמצא לאדם, אשר בו ישכיל, ובו תהיה ההתבוננות, ובו יקנה החכמות, ובו יבחין בין המגנה והנאה מן הפעולות. ואלו הפעולות, חלק מהן מעשי, וחלק עיני. והמעשי, ממנו מלאכתו, וממנו מחשבתו. והעיני, הוא אשר בו ידע האדם הנמצאות שאינן משתנות כפי מה שהן, ואלו הן אשר יקראו 'חכמות' סתם. והמלאכתו, הוא הכוח אשר בו נלמד המלאכות, כמו הנגרות, ועבודת האדמה, והרפואה והספנות. והמחשבתו, הוא אשר בו יתבונן בדבר אשר ירצה לעשותו בעת אשר ירצה לעשותו, האם אפשר לעשותו אם לא, ואם אפשר - איך צריך שיעשה.

זה שעור מה שראוי שיזכר מענין הנפש הנזה.

ודע, שזאת הנפש האחת, אשר קדם ספור כחותיה, או חלקיה, היא כחמור, והשכל לה צורה. ואם לא תקנה לה הצורה - תהיה מציאות ההכנה שבה לקבול הצורה ההיא לבטלה, וקאלו היא מציאות הבל. והוא אמרו: "גם בלא דעת נפש לא טוב" (משלי יט, ב), רצונו לומר, שמציאות נפש שלא תקנה לה צורה, אלא תהיה נפש בלא דעת - לא טוב. אמנם הדבור על הצורה והחמור, והשכלים כמה הם, והיאך ישגו - אין זה מקומו, ולא נצטרך לו במה שנרצה לדבר על המדות, והוא יותר נאות לספר הנבואה אשר זכרנו. וכאן אפשרי זה הפרק, ואתחיל באחר.

חשיבות נפש האדם נובעת רק מכח השכל

הבקשה - החיפוש. ההתרחקות - התפייסות, היפך הכעס. עיני - חכמות מופשטות כדוגמת המתמטיקה. שעור מה שראוי - כפי כמות הידע הנצרך. חמור וצורה - הצורה היא נתינת משמעות ותוכן לחומר הגולמי.



ביאורים

השלב הראשון שלמדנו בבניין הנפש בדרך לחסידות הוא האחריות האישית. השלב הנוסף הוא הבחירה החופשית. הבחירה החופשית היא "עיקר גדול הוא והוא עמוד התורה והמצווה" [הלכות תשובה ה, ג], היא הבסיס המוסרי לתביעה שלנו מהאדם להיות טוב. אם האדם כפוף ומוכרח - אין מקום לשכר ועונש ולתורה כולה. בפרקנו הרמב"ם דן בשאלה באילו כוחות מחלקי הנפש יש בחירה חופשית. האדם אחראי על הפעלתו הנכונה והראויה של הכוח שיש בו בחירה חופשית.

בחלקים הטבעיים אין לאדם כוח בחירה. החלק הזן פועל גם ללא בחירתו של האדם. למשל, המעיים פועלות את פעולת עיכול האוכל ללא יכולת של האדם לשנות את פעולתם. גם החלק המדמה, וזכר אירועים שהתרחשו ומרכיב מהם דמיונות חדשים ללא בחירתו של האדם. לעומת זאת, יש כוח בחירה בחמשת החושים. אני יכול לבחור אם לראות או לשמוע את הדבר השלילי או לחסום את עיניי ואוזניי.

גם בחלק המתעורר ישנה בחירה חופשית. אני יכול לשלוט על הרגשות שלי. ציווי התורה "ואהבת לרעך כמוך" או "לא תחמוד" מגלה שהרגשות הם בשליטתנו, שאם לא כן לא שייך היה לצוות על כך. איך אנו יכולים להשפיע על הרגשות? הרגשות מושפעים מתפיסת עולם. אם האדם החליט בשכלו שדבר מסוים או טוב - הוא יחוש כלפיו רגשות חיוביים. וכן להפך. למשל, אם אני חושב שאדם מסוים הוא מושחת - יתעורר בתוכי רגש של סלידה כלפיו. לעומת זאת אם אני אלמד כמה ה' מטיב לכל - אתמלא באהבה גדולה ובראת שמים. כדי שרגשות האדם יהיו מכוונים לפי מה שהתורה מודיעה הוא צריך ללמוד בשכלו על אותם דברים ולפתח תפיסת עולם ביחס אליהם. בדרך זו ממילא ההרגשות יצופו ויעלו בדרך הראויה.

גם בחלק השכלי יש בחירה. השכל אינו כלי אובייקטיבי לגמרי. שהרי אם כן, היינו יכולים להכריע את כל המחלוקות בעולם וכולם היו חושבים אותו דבר. יש לשכל הנחות יסוד ששונות מאדם לאדם. לכן יכול להיות גאון שהוא מוסרי וצדיק, ומאידך יתכן גם חכם להרע ששכלו משועבד להרס. אדם מחויב לבחור בגישה בסיסית מוסרית לפני הניתוח השכלי. האדם צריך להפעיל את שכלו על פי קנה מידה מוסרי.

הרחבות

• האמנם אין בחירה בכוח המדמה?

אבל החלק הזן והחלק המדמה - אין משמעת בהם ולא מרי. היעב"ץ בפירושו מוכיח, שגם בכוח המדמה ישנה בחירה בניגוד לדעת הרמב"ם, על פי דברי הגמרא שאומרת ש"שלא ירהר אדם ביום ויבוא לידי טומאה בלילה" [עבודה זרה כ.]. אם כן רואים שיש לאדם אפשרות לשלוט על כוח הדמיון שלו. אכן, בלשון הרמב"ם בעניין זה כלול תירוץ לקושיה זו, ולשונו היא שאסור לאדם "להביא עצמו לידי הרהור" [הלכות איסורי ביאה כא, יט], כלומר שההרהור עצמו הוא תוצאה טבעית שלא ניתנת לשליטה, והמצווה היא להימנע מהסיבה שגורמת אותו.

• מהי המבוכה לגבי הכוח השכלי, וכיצד הכריע בה הרמב"ם?

אמנם החלק השכלי - יש בו מבוכה. השכל עובד לפי כללים קבועים, להגיון יש חוקיות משלו. לכן מסתבר שאין בחירה בכוח זה. אולם הכוח השכלי הוא לא עצמאי כמו שזה נראה. יתכנו הנחות יסוד ידועות מראש, שהשכל כבר משועבד אליהם ולכל היותר בא לאשש אותן. למשל, מקור האמונה הוא במסורת הקודמת לחכמה. הבחירה נתונה לאדם, האם ישמש בשכלו כדי להוכיח אמונת אמת, או אמונה בטלה. ("שיתברר אצלנו בפעל מה שידענו מנביאי האלהים במדע", אמונות ודעות, הקדמה; כוזרי א, סה).

• מהי שלימות האדם?

אמנם המעלות, הרי הן שני מינים: מעלות מדות, ומעלות שכליות. על פי שני סוגי המעלות שפירט כאן הרמב"ם, בשכל ובמידות, הוא מנסח את השלימות האנושית: "שהתכלית בעולמינו זה... הוא איש מלומד בעל מדות טובות. וכאשר נקנו למי שהוא מהמין האנושי המדע והמעשה... אדם שהוא במצב זה הוא המטרה" [רמב"ם, הקדמה למשנה].

שאלות לדין

במה שייכת בחירה ביחס לכוח הדמיון? כיצד האדם יכול לשלוט על כוח הדמיון שלו? האם שייכת פסיקה והכרעה בתחום האמונה כמו בתחום ההלכה הנגלית? האם אפשר לכפות דעה בתחומי הדעת והאמונה?

הפרק השני

במריי° כחות הנפש, ובדיעות החלק אשר בו, או לו, ימצאו המעלות והפחיתות

חלקי הנפש שבהם המרי והמשמעות

דע, כי המרי והמשמעות התוריים° אמנם ימצאו לשני חלקים מחלקי הנפש, והם החלק המרגיש והחלק המתעורר לבדם, ובשני אלו החלקים יהיו כל העברות והמצוות. אבל החלק הזן והחלק המדמה - אין משמעת בהם ולא מרי, הואיל ואין לדעת ולבחירה בשניהם מעשה כלל, ולא יוכל האדם לבטל פעלתם, או להגבילם בפעל מה. הלא תראה כי שני אלו החלקים, רצוני לומר: הזן והמדמה, יפעלו בעת השנה, מה שאין כן בשאר כחות הנפש. אמנם החלק השכלי - יש בו מבוכה°, אבל אני אומר שאפשר שיהיה בזה הכח גם כן משמעת ומרי, לפי אמונת דעה בטלה° או אמונת דעה אמיתית. אבל אין בו מעשה, שיאמר עליו בסתם שם מעשה מצוה או עברה, ולפיכך אמרתי למעלה שבשני החלקים ההם ימצאו העברות והמצוות.

מעלות ופחיתות

אמנם המעלות, הרי הן שני מינים: מעלות מדות, ומעלות שכליות°. וכנגדן שני מיני הפחיתות.

המעלות השכליות

אמנם המעלות השכליות, הרי הן ימצאו לחלק השכלי. מהן - החכמה, והיא ידעת הסבות הרחוקות והקרובות, אחר ידיעת מציאות הדבר אשר יחקרו סבותיו. והשכל, וממנו השכל העיוני, והוא אשר ישג לנו בטבע, רצוני לומר: המשכלות הראשונות°, וממנו שכל נקנה°. ואין זה מקומו. ומהן - החריפות וטוב ההבנה, והוא טוב תפיסת הדבר במהירות בלא זמן, או בזמן קצר מאד. ופחיתות זה הכח - הפך אלו, או שכנגדם.

מעלות המידות

ואמנם מעלות המדות, הרי הן ימצאו לחלק המתעורר לבדו, והחלק המרגיש בזה הענין אינו אלא שמש° לחלק המתעורר. ומעלות זה החלק רבות מאד, כפזירות, והעין היפה, והצדק, והסבלנות, והענוה, וההסתפקות, והגבורה, והנאמנות וזולתן. ופחיתות זה החלק הוא החסור באלה או היתור בהן.

אין מעלה בון ובמדה

אבל החלק הזן והמדמה - לא יאמר בו לא מעלה ולא פחיתות, ואמנם יאמר שהוא מתנהל פתקנו או שלא פתקנו. כמו שיאמר שפלוני עפולו טוב, או בטל עפולו, או נפסד, או נפסד דמיונו, או הוא מתנהל פתקנו, ואין בכל זה לא מעלה ולא פחיתות. וזה מה שרצינו לכללו בזה הפרק.

במריי - בחטאי. המרי והמשמעות התוריים - עבירות וקיום מצוות. אמונת דעה בטלה - מחשבת כפירה. המשכלות הראשונות - הבנת השכל בלא לימוד ופיתוח של דרכי ההיסק וההיגיון. שכל נקנה - פיתוח השכל שנרכש באמצעות הלימוד. שמש - כלי עזר.



ביאורים

מהי מהותה של הנפש? שאלה זו העסיקה פסיכולוגים רבים במהלך הדורות. אין זו שאלה תיאורטית, שהרי ברגע שנדע מהי מהותה של הנפש נדע מתי הנפש בריאה ומתי היא חולה וצריכה טיפול. אין לכך הסכמה ברורה בין הפסיכולוגים. לכן המציאות בפועל מגלה שהפסיכולוגים מטפלים בנפש ובעיותיה לאור נורמות חברתיות. מה שסוטה מהנורמה הוא סטייה שצריכה טיפול. אדם נורמטיבי, שפועל ומצליח ואין לו שום בעיה נפשית שנראית בעיני החברה כסטייה - לא צריך טיפול פסיכולוגי. הוא יכול להיות אדם בעל גאווה גדולה אך לא נחשב כבעל בעיה שהפסיכולוגים יצטרכו לטפל בה. הסיבה לכך היא שהם מנתחים את הנפש לפי מה שנגלה לעיניהם.

הרמב"ם מגלה לנו שחכמי ישראל יודעים מהי מהותה של הנפש ומהם תכונותיה הבסיסיות. יוצר האדם לימד אותנו מהפסוק "אֲשֶׁר עָשָׂה הָאֱלֹהִים אֶת הָאָדָם יִשְׂרָאֵל..." [קהלת ז, כט] שנפש האדם היא ישרה וטהורה. ממילא כל סטייה מהישרות הזאת, כל מידה שהיא נגד היושר והטוב, היא מחלה שצריך לטפל בה. בריאות הנפש היא כשהאדם ישר ועושה טוב. וממילא אדם בעל גאווה הוא אדם חולה שזקוק לטיפול נפשי.

מי יכול לעזור לאדם לרפא את נפשו? החכמים. דווקא חכמי ישראל שספונים במעמקי התורה הם אלו שיוודעים על מחלותיה של הנפש ויודעים בדיוק את הדרך לריפוי. רק מי שהקיף את מרחבי התורה, שהיא השרטוט האלוהי של ריבונו של עולם המתווה את היסודות של העולם ושל האדם, יכול לזהות את המחלה ואת הדרך לריפוי. אגב, זו הסיבה לכך שדווקא הרמב"ם שכתב את הי"ד החזקה והקיף את התורה כולה, יכול היה לכתוב חיבור מקיף על נפש האדם. מרחבי התורה גילו לעיניו את מהותה של הנפש האנושית ואת הדרכים לפיתוחה.

הרחבות

• מהי בריאות הנפש?

לנפש בריאות וחלי. הרמב"ם מדגיש שבריאות הנפש אינה נמדדת רק במעשים טובים, אלא קודם כל במידות טובות. התורה דורשת שהאדם יהיה טוב, ולא רק יעשה טוב. שיזדהה עם הטוב ויחפוץ בו ולא יסתפק בביצוע מטלות (להרחבה: הקדמה לחובות הלבבות). מאידך, מדות טובות שלא באות לידי ביטוי במעשים, מעידות על חולשתן. נפש בריאה כוללת תיקון פנימי וחינוך.

• אי אפשר לעשות רע בלי לחשוב שהוא טוב?

חולי הנפש... ידמה להם במה שהן רעות שהן טובות. גם 'חולה נפש' מרגיש צורך להצדיק את התנהגותו. קשה למצוא אדם שיצהיר בגלוי שאיננו ערכי. לרוב, הוא ינסה להסביר לעצמו או לאחרים כיצד אורח חייו נחשב מוסרי למרות שאיננו נראה ככזה. "עֲשֵׂה הָאֱלֹהִים אֶת הָאָדָם יִשְׂרָאֵל וְהִמָּה בִקְשׁוֹ חֲשֹׁבוֹת רַבִּים" [קהלת, ז כט].

השיפוט המוסרי של האדם לעתים משקף את האישיות שלו. האדם מסוגל להורות היתר הלכתי כדי לתת כיסוי לחולשה רוחנית - "כל קולא צריכה בדיקה, כי אע"פ שיכולה להיות ישרה ונכוחה, אמנם קרוב הדבר שתהיה מעצות היצר ומרמותיו" [מסילת ישרים ו]. היות ונפש האדם אחת, ישנה השפעה הדדית בין חלקיה. הכוח השכלי עלול להיות משוחד על ידי הכוח המתעורר.

• איך חולה נפש יכול למות?

שהוא ימות גלי ספק. "צדיקים במיתתם קרויים חיים, רשעים בחייהם קרויים מתים" [ברכות יח.]. לחיי האדם יש ייעוד שבלעדיו הם מאבדים משמעות. החיים באמת אינם נמדדים על פי יכולת גופנית, אלא על פי תנועה רוחנית.

שאלות לדיון

האם החברה אחראית לסייע לאדם שגרם לעצמו חולי גופני או נפשי (עישון, אוכל לא בריא, התנהגות מידתית לא ראויה)? כמה משאבים יש להפנות לטיפול בחולי הגוף וכמה בחולי הנפש?

הפרק השלישי בחליי הנפש

אמרו הקדמונים: לנפש בריאות וחלי, כמו שלגוף בריאות וחלי. ובריאות הנפש היא, בריאות הנפש שיהיו תכונותיה ותכונות חלקיה תכונות שתעשה בהם תמיד הטובות והחסדים והפעולות הנאות. וחליה הוא, שיהיו תכונותיה ותכונות חלקיה תכונות שתעשה בהם תמיד הרעות והפשעים והפעולות המגנות. אמנם בריאות הגוף וחלי - מלאכת הרפואה תחקר על זה.

וכמו שחולי הגופות ידמו, להפסד הרגשתם, במה שהוא מתוק שהוא מר, ובמה שהוא מר שהוא מתוק, ויצירו הנאות בצורת בלתי נאות, ותחזק תאותם ותגדל הנאתם בדברים שאין הנאה בהם כלל לבריאים, אלא אפשר שיהיה בהם צער, פאכילת הטיט והפחם והעפר, והדברים העפוצים מאד והחמוצים מאד, וכיצא באלו מן המזונות אשר לא יתאוו להם הבריאים אלא ימאסו אותם - כן חולי הנפשות, רצוני לומר: הרעים ובעלי החסרונות, ידמה להם במה שהן רעות שהן טובות, ובמה שהן טובות שהן רעות. והרע יתאוה תמיד להפלגות, אשר הן באמת רעות, וידמה בגלל חלי נפשו שהן טובות.

וכמו שהחולים, כאשר ידעו חלים ולא ידעו מלאכת הרפואה, ישאלו הרופאים, ויודיעום מה ראוי שיעשו, ויזהירו ממה שיעשו ויזהירו ממה שיעשו, ויכריחו לקחת הדברים המאוסים והמרים, עד שיבריאו גופותיהם וישבו לבחר בטוב ולמאס במאוס - כן חולי הנפשות, ראוי להם שישאלו החכמים, אשר הם רופאי הנפשות, ויזהירו מאותן הרעות אשר יחשבון טובות, וירפאום במלאכה אשר ירפאו בה מדות הנפש, אשר נבארה בפרק שאחרי זה.

אבל חולי הנפשות אשר לא ירגישו בחלים, וידמוהו בריאות, או ירגישו בו ולא יתרפאו - אחריתם תהיה כאחרית החולה אשר ימשך אחר הנאותיו ולא יתרפא, שהוא ימות בלי ספק. אמנם אותם המרגישים, ונמשכים אחר הנאותיהם, אמר בהם הספר האמתי, מספר דבריהם: "כי בשררות לבי אלה" וכו' (דברים כט, יח), רצוני לומר, שהוא יתפון לרעות צמאו, והוא יוסיף לעצמו צמאו. ואמנם אותם שאינם מרגישים, הרבה שלמה לספר עליהם, אמר: "דרך איל ישר בעיניו, ושמע לעצה חכם" (משלי יב, טו), רצוני לומר: השומע לעצת החכם, שיודיעהו הדרך אשר הוא ישר באמת, לא אשר יחשבהו הוא ישר. ואמר: "יש דרך ישר לפני איש, ואחריתה דרכי מות" (שם יד, יב). ואמר בחולי הנפשות הללו, בהיותם בלתי יודעים מה יזיקם ומה יועילם: "דרך רשעים כאפלה, לא ידעו במה יפשו" (שם ד, יט).

אמנם מלאכת רפואת הנפשות - הרי היא כמו שאספר בזה הפרק הרביעי.

ידמו להפסד הרגשתם - יחשבו בדמיונם מחמת הרגשתם הלקויה. ויצירו - ידמינו. הנאות - הראוי. העמוצים - המרים. להפלגות - להגזמה ונטייה קיצונית. הדברים המאוסים - בעיני החולה, אך הם מבריא את הגוף. אותם המרגישים - המודעים לחסאתיהם. הספר האמתי - התורה הקדושה. שררות לבי - עקשנות. יוסיף לעצמו צמא - לא ימלא את סיפוקו ויחלה יותר. שאינם מרגישים - אינם מודעים לחסאתיהם. איל - חוטא. ישר לפני איש - הנדמית בטעות לאדם כישרה.





ביאורים

מהי פעולה טובה? מה מגדיר דבר בתור דבר 'טוב'? הרמב"ם נותן לנו פירוש מפתיע: **דבר טוב הוא דבר מאוזן**. פעולה טובה או מידה טובה היא מידה שממוצעת בין שני קצוות.

למה הרמב"ם הגדיר זאת כך? בסוף כל יום בבריאת העולם ראה הקב"ה את אשר עשה ואמר "כי טוב", המציאות יכולה להתקיים ויש בה מערכות חיים המאזנות זו את זו. לעומת זאת, מציאות שהיא רעה זו מציאות שאין לה איזונים ולכן אין לה קיום לאורך זמן. המילה 'רע' היא מלשון 'רועע', אינו יציב, נוטה ליפול. כך גם אדם שעושה רע אינו מתחבר לקב"ה, נשמתו אינה נקשרת לצרור החיים והוא אובד מן העולם.

האדם מורכב מכוחות שונים המתרוצצים בקרבו: חומר ורוח, רגש ושכל. היכולת של האדם להמשיך ולהתקיים ולא ליפול לחולי או למצב רוח שפל הוא כאשר כל כוח מקבל את המינון הנכון. כאשר ישנה סטייה או הליכה קיצונית רק עם כוח אחד - שאר הכוחות נזנחים ואינם ממלאים את תפקידם. הגוף נפגע ותפקודו נחלש. לכן מידה טובה היא מידה מאוזנת. לאחר שהבנו שנפש האדם היא אחת וממנה נובעים כל הכוחות וכל המידות, אנו יכולים להבין שיש בנפש מידות שונות שצריכות לבוא לידי ביטוי. מהותה של הנפש תגלה כאשר כל כוח ימצא את הביטוי המיוחד לו במערכת הכללית. הדבר דומה לתזמורת. כל כלי צריך להופיע במקום מסוים ורק אז מתקבלת יצירה מוזיקלית. אם כלי אחד יחרוג מתפקידו הוא יאפיל על שאר הכלים והיצירה תישמע חד-גונית ומשעממת. רק מיקום מדויק של כל כלי נותן לנו מוזיקה איכותית. בשביל זה צריך מנצח גדול, וזה האדם בעצמו.

הרחבות

• מה זה "מידות טובות"?

הפעלות אשר הן טובות, הן הפעלות השוות, הממצעות בין שני קצוות. המונחים 'מידות טובות' ו'מידות רעות' לא מתארים שתי רשימות של דפוסית התנהגות. 'מידה' כשמה כן היא: כמות, מינון. מידות טובות = מינון מדויק של כוחות הנפש, ואילו מידות רעות = הפרת האיזון של כוחות הנפש.

• למה חייבים ללכת בדרך האמצע בכל דבר?

ואמנם ישבח באמת המצוע, ואליו ראוי לאדם לכוון. הרעיון שעומד ביסוד הדרכת הרמב"ם הוא שאין שום כוח חיים שנברא לבטלה. לכל נטייה יש תפקיד חיובי בנקודה מסוימת על ציר הנפש. זוהי משמעות נוספת להכרזה של הרמב"ם ש"נפש האדם אחת" שלא סובלת שלייה של חלקים ממנה. האתגר בעבודת ה' איננו 'חיסול האויב' ו'שבירת המדות', אלא ניהול מאוזן שיוצר התאמה והרמוניה בין כל הפרטים.

רעיון זה מבואר היטב בדבריו של ריה"ל בספר הכוזרי: "התורה האלוהית לא העבדתנו בסיגופים, כי אם למדתנו את המדה הנכונה בצוותה עלינו לתת לכל כוח מכוחות הנפש והגוף את החלק המגיע לו בצדק" [כוזרי ב, נ]. "החסיד הוא הוא המושל, שהרי כל חושיו וכוחותיו, הנפשיים והגופניים, סרים אל משמעתו, והוא מנהיג אותם הנהגה מדינית ממש, כמה שנאמר 'ומושל ברוחו מלוכד עיר' [משלי טז, לב]. והוא האיש הראוי לשלוט, כי אלו עמד בראש מדינה היה נוהג בה בצדק, כשם שנהג מנהג צדק בגופו ובנפשו. הוא חוסם את הכוחות המתאווים ומונע אותם מעבור גבולם, לאחר שנתן להם חלקם וספק להם כל מה שממלא חסרונם" [כוזרי ג, ה].

שאלות לדיון

כיצד יכול האדם לברר לעצמו האם הוא עצלן או מסתפק בחלקו?

חייל שמתנדב לצאת למשימה מסוכנת מאוד - האם הוא מוסר עצמו לסכנה או שהוא גיבור? האם מידותיו מתוקנות?

הפרק הרביעי ברבואת חליי הנפש

הפעלות אשר הן טובות, הן הפעלות השוות, הממצעות בין שני קצוות, ששניהם דרך הזבח רע, האחד מהם יתור, והאחר חסור. והפעלות, הן תכונות נפשיות וקניינים, ממצעים בין שתי תכונות רעות, האחת מהן יתרה והאחרת חסרה. ומן התכונות האלה יתחייבו הפעלות הן. משל זה: הזהירות, שהיא מדה ממצעת בין רב התאווה ובין העדר ההרגשה בהנאה. והזהירות היא מפעלות הטוב, ותכונת הנפש אשר תתחייב ממנה הזהירות היא מעלה ממצעות המדות. אמנם רב התאווה הוא הקצה הראשון, והעדר ההרגשה בהנאה לגמרי - הקצה האחרון, ושניהם רע גמור. ושתי תכונות הנפש, אשר מהן יתחייבו רב התאווה, והיא התכונה היתרה, והעדר ההרגשה, והיא התכונה החסרה, שתייהן פחיתות¹ מפחיתות המדות. וכן העין היפה, ממצעת בין הקמץנות והבזבז. והגבורה, ממצעת בין המסירה לסכנות² ורך הלבב³. והבדיחות, ממצעת בין ההוללות והקהות⁴. והענוה, ממצעת בין הגאווה ושפלות הרוח. והנדיבות, ממצעת בין הפזרנות והפילות⁵. וההסתפקות⁶, ממצעת בין אהבת הממון והעצלנות. והסבלנות, ממצעת בין הפעס והעדר הרגשת הבזיון⁷. ובשת פנים, ממצעת בין העזות והביישנות⁸. וכן שאר המדות. ולא יצטרכו לשמות מנחים⁹ להן דוקא, אם יהיו העניינים משגים ומובנים.

ופעמים יטעו בני אדם באלו הפעלות, ויחשבו אחד משני הקצוות טוב, ומעלה ממצעות הנפש. פעמים יחשבו הקצה הראשון טוב, כמו שיחשבו המסירה לסכנות מעלה, ויקראו המוסרים עצמם לסכנות: גבורים, וכשיראו מי שהוא בתכלית ההסתקנות ושימת נפשו בכפו, ומפיל עצמו למיתה בכונה, ופעמים שינצל במקרה - ישבחוהו בזה, ויאמרו: זה גבור. ופעמים יחשבו הקצה האחרון טוב, ויאמרו על נעדר הרגשת הבזיון - סבלן, ועל העצל - מסתפק בחלקו, ועל נעדר ההרגשה בהנאות לעבי טבעו - נזהר. ועל זה האופן מן הטעות יחשבו גם כן הבזבז והפזרנות מן הפעלות המשבחות. וזה כלו טעות, ואמנם ישבח באמת המצוע, ואליו ראוי לאדם לכוון, וישקל פעלותיו כלן תמיד אל זה המצוע¹⁰.



השוות - המאוזנות. המעלות - המידות הטובות. קניינים - קניינים נפשיים. פחיתות - חסרונות. עין היפה - רוחב לב (במידה לא מופרזת). המסירה לסכנות - הסתכנות יתרה. רך הלבב - חפזנות. הקהות - עצבות, כבדות. הפילות - קמצנות. ההסתפקות - המשתדל ושחמ בחלקו. העדר הרגשת הבזיון - אדישות. הביישנות - ביישנות יתירה. לשמות מנחים - לכינוי מוגדר. המצוע - המידה הממוצעת והמאוזנת.



ביאורים

הרמב"ם מתווה לנו דרך לתיקון המידות. אם אדם נוטה באופן קיצוני למידה אחת - יעשה פעולות רבות לכיוון המידה השנייה וכך יטה את המידה לכיוון האמצעי. במבט ראשון נראה שהדרך הזאת היא פעולה טכנית שאין בה שום יומרה לשנות את טבעו הפנימי של האדם אלא את דפוס ההתנהגות שלו. אבל באמת אם נתבונן לעומק נראה שזו הדרך היחידה לשינוי הנפש פנימה.

הימשכותו של האדם למידה קיצונית מעידה על נפש חולה - נפש שיצאה מדרך האמצע ונסתה הצידה לאחד מן הקצוות. הביטוי של חולי הנפש הוא בגילוי המידה המקולקלת. לפעמים אדם כל כך אחוז באותה מידה קיצונית עד שהוא לא מודע לכך שאפשר לחיות אחרת, שאפשר להביט על העולם בעיניים אחרות ולהמשיך ולחיות ואפילו יותר טוב. למשל: אדם שהוא קמצן גדול לא יוכל להבין איך הוא ימשיך להתקיים אם יפזר את כספו. אדם זה ידמיין שאם ייתן מכספו לצדקה, מהר מאוד ישחרו העניים לפתח ביתו ולא יישאר לו כסף. דרך תיקונו של אדם שכל נפשו שקועה עמוק בתיפוסת עולם מקולקלת היא 'לזרוק' אותו לכיוון השני - לומר לו לפזר את כספו. פתאום האדם מגלה שיש עולם אחר, שאפשר לפזר את הכסף והחיים עדיין יפים ומאירים. הפעולה המעשית מעוררת את הנפש למחשבה. זו אינה רק מחשבה תיאורטית אלא היא חווה את זה שיש אפשרות לחיים אחרים. הנפש משתחררת מהשעבוד למידה הקיצונית ויכולה להגיע לאיזון העדין. עכשיו היא יכולה גם לעזוב את הקיצוניות שבה נהג באופן זמני ולהישאר בדרך האמצע.

הרחבות

• איך מתקנים את המידות?

אלו הפעולות והפחיתות אשר למדות, אמנם יקנו ויתישבו בנפש, בחזרה על הפעולות ההוות המידה. הרמב"ם מדריך אותנו לשנות את המידות על ידי המעשים, ובזה הוא הקדים את ספר החינוך באמרתו המפורסמת "אחרי הפעולות נמשכים הלבבות" [מצוה טז]. כאן מתגלה לנו סוד הקשר בין הגוף והנפש - כשמעשים גשמיים מסוגלים לעצב את האישיות הרוחנית ולחולל בה שינויים.

• מה היחס בין המידות למעשים?

הרמב"ם פתח את הפרק בתיאור המעשים שנובעים מהמידות, וכאן הוא סגר את המעגל בתיאור המידות שנובעות מהמעשים. חיי האדם מצויים במסלול התעלות תמידי שמזין את עצמו: מידות < מעשים < מידות, וחזור חלילה.

• איך לקיים את המצוות נכון?

ואמנם ראוי להגיע לעשות פעולת הבזבז פעם אחר פעם. המשנה במסכת אבות אומרת: "והכל לפי רוב המעשה" (ג, טו). כתב על כך הרמב"ם בפירושו: "שהמעלות לא יגיעו לאדם לפי רוב גודל המעשה, אבל לפי רוב מספר המעשים. והוא, שהמעלות אמנם יגיעו בכפול המעשים הטובים פעמים רבות, ועם זה יושג קנין חזק (=מדה קבועה בנפש), לא כשיעשה אדם פועל אחד גדול... והמשל בו, כשייתן האדם למי שראוי אלף זהובים בבת אחת לאיש אחד, ולאיש אחר לא נתן כלום, לא יעלה בידו מדת הנדיבות בזה המעשה האחד הגדול, כמו שמגיע למי שהתנדב אלף זהובים באלף פעמים" [רמב"ם, אבות ג, טו]. חשיבות המעשה נמדדת לפי מידת השפעתו על הנפש והמידות, ולא לפי הרושם החיצוני או הסיפוק הרוחני.

שאלות לדיון

למה קל יותר לבזבז להגיע למידה מאוזנת (=עין טובה) מאשר לקמצן?

כיצד יוכל האדם שנטה לקיצוניות לשם תיקונו, לדעת שהוא כבר יכול להפסיק בדרך זו וכי הוא כבר הגיע לאיזון?

ודע, כי אלו המעלות והפחיתות אשר למדות, אמנם יקנו ויתישבו בנפש, בחזרה על הפעולות ההוות מזה המידה • פעמים רבות בזמן ארך, והתרגלנו אליהן. ואם יהיו הפעולות הן טובות - יהיה הנקנה לנו מעלה, ואם יהיו רעות - יהיה הנקנה לנו פחיתות. ומפני שהאדם בטבעו, מתחלת בריתו, אינו לא בעל מעלה ולא בעל חסרון, כמו שנתבאר בפירוש השמיני, והוא יתרגל בלא ספק לפעולות מקטנותו, כפי מנהג קרוביו ואנשי קרבתו, ואפשר שיהיו אותן הפעולות ממצעות, ואפשר שיהיו מותרות או מחסרות, כמו שספרנו, ויהיה האיש הזה כבר חלטה נפשו - צריך שינהגו ברפואתו כדרך רפואת הגופות בשנה ויכמו שהגוף, כאשר יצא משוויו, נראה אל איזה צד נטה ויצא, ונעמד כנגדו בהפכו, עד שישבו אל השווי; וכשישתנה, נסלק ידיו מאותו ההפך, ונשוב לעשות לו מה שישאירנה על שוויו - כן נעשה במדות בשנה. משל זה: אם נראה אדם שנתקנה לו תכונה בנפשו, לקמץ בעבורה עם עצמו, וזוהי פחיתות מפחיתות הנפש, והמעשה אשר יעשהו מפעולות הרע, כמו שבארנו בזה הפרק. הנה כאשר נרצה לרפא זה החלי, לא נצוהו בעין יפה, שזה כמי שירפא מי שגבר עליו החם בדבר השנה, וזה לא יבריאנה מחליו. ואמנם ראוי להגיעו לעשות פעולת הבזבז פעם אחר פעם, ותכפל עליו פעולת הבזבז כמה פעמים, עד שתסור מנפשו התכונה המחייבת הקמצנות, וכמעט שתקנה לו תכונת הבזבז, או יהיה קרוב אליה; ואז נסלק ממנו פעולת הבזבז, ונצוהו להתמיד על פעולות העין היפה, ויקבלן על עצמו לעולם, ולא יותיר ולא יחסר. וכן אם ראינוהו מבזבז, נצוהו שיעשה פעולות הקמצנות וישגן. אבל לא נכפל עליו פעולת הקמצנות פעמים הרבה כמו שספרנו עליו פעולת הבזבז. וזה החדוש הוא חק הרפוי וסודו, והוא, ששוב האדם מן הבזבז לעין היפה, יותר קל יותר קרוב משבו מן הקמצנות לעין היפה. וכן שוב נעדר ההרגשה בהנאה נזהר, יותר קל יותר קרוב משוב בעל התאנה נזהר. ולזה נכפל על בעל התאנה פעולות העדר ההנאה, יותר ממה שנקפל על נעדר ההרגשה פעולות התאנה. ונחייב את רך הלבב במסירה לסכנות, יותר ממה שנחייב המוסר עצמו לסכנות ברח הלבב. ונרגיל הכילי בפזרנות, יותר משנרגיל הפזרן בפילות. וזה הוא חק רפואת המדות, וזכרהו.



ההוות - הנובעות. **בזמן ארך** - לאורך זמן. **בשנה** - באופן דומה (מדובר בשיטה רפואית לפיה הבריאות מושגת באמצעות טיפול המביא את הגוף מקיצוניות לאיזון על ידי הליכה לקצה השני). **להגיעו** - לדרבן אותו. **שוב האדם** - תשובת האדם. **יותר קרוב** - יותר מהיר. **כילי** - קמצן.



ביאורים

ישנם חכמים במהלך הדורות שהלכו בדרך קיצונית. האם דבר זה סותר את דברי הרמב"ם?

הרמב"ם עונה על קושיה זו בדבריו. התורה מנהיגה את האדם לחיות חיים ממוצעים. אין הכוונה לחיים בינוניים אלא חיים שכל כוח מופיע בגדלות ובעוצמה אך מונח ומופיע במקומו הראוי. החכמים שנוטים לקצוות עשו כך בגלל שתי סיבות: הסיבה הראשונה היא כדי להתרפא. החידוש הנוסף שמבליע כאן הרמב"ם הוא שגם חכמים גדולים בחכמת התורה יכולים ליפול לחולי הנפש. עבודת המידות אינה שייכת רק לאנשים הקטנים אלא גם לגדולי הדור ומנהיגיו. אין זמן שבו האדם יכול לנוח על זרי הדפנה ולומר שסיים את העבודה. הסיבה השנייה היא שהדבר נעשה כדי שלא להיזק מחולאי החברה, ולכן האדם נוטה לכיוון השני השלילי כדי לשמור על האיזון בנפש. הרמב"ם מחדש שאפילו אם החכם עשה זאת לפרק זמן ארוך בחייו אין הדבר מעיד שזו הדרך הרצויה. צריך להתבונן על הדרכת התורה ועל פיה להבין את מעשי החסידים.

זה ההבדל בין סכל ובין חכם. סכל רואה את מעשי החסידים ומחקה אותם בלי להבין את מחשבותיהם. דבר שיכול להביא לסילוף האמת ולעיוות נפשי. לעומת זאת, החכם עומד על הטעם והסיבה להתנהגותם ועל פי זה מנהיג את אורחותיו. זהו 'שימוש תלמידי חכמים' אמתי - להבין את טעם דבריו של החכם ולא רק ללמוד ממעשיו. אם נתבונן על הדרכת התורה נבין את מעשה החכמים לעומק. זוהי רק דרך רפואה ולא ההנהגה הראויה לכתחילה.

הרחבות

• מהי הנחת היסוד הרוחנית של הפרישות?

פָּאָלוּ ה' שׁוֹנֵא אֶת הַגּוֹף, וְרוֹצֵה לְהַמְיָתוֹ וּלְאַבְדּוֹ. כאן רומז הרמב"ם לדבריו במשנה תורה, שם הוא מתאר את דרך הפרישות כמאפיין של הכוהנים של עובדי הכוכבים [הלכות דעות ג, א]. היחס השלילי לגוף נובע מהשקפה נוצרית שרואה בו את הרוע בהתגלמותו. אם הגוף הוא חוטא חסר תקנה אין מנוס מלדכא אותו בשביל להגיע לצדקות.

שאלות לדין

מהי מידת השפעת החברה על האדם? מה אפשר לעשות על מנת למנוע השפעה שלילית של החברה על האדם?

כיצד האדם יכול להחליט האם הנהגה שראה אצל זולתו מתאימה לו וראוי לאמצה או שאינה מתאימה לו?

וּלְזֶה הָעֵנִינִי° לא היו החסידים מניחים תכונות נפשיותיהם על התכונה המקצועת בְּשׁוּהוּ, אֲלֵא נָטוּ נְטִיָה מְעֻשָׂה אֶל הַתּוֹסֶפֶת וְהַחֲסָרוֹן, עַל דֶּרֶךְ הַסִּיגִי°. רְצוֹנִי לֹמַר, שֶׁהֵם, לְמִשְׁלַל, נָטוּ מִן הַזְהִירוֹת אֶל הָעֵדֶר הַהֲרַגְשָׁה בְּהִנָּאָה מְעֻט, וּמִן הַגְּבוּרָה אֶל הַמְּסִירָה לְסַכְנוֹת מְעֻט, וּמִן הַנְּדִיבוֹת אֶל הַפְּזָרְנוֹת מְעֻט, וּמִן הָעֵנְוָה אֶל שְׁפָלוֹת הַרוּחַ מְעֻט, וְכֵן בְּשֵׁאֵר הַמַּדּוֹת. וְזֶה הָעֵנִינִי נִרְמַז בְּאַמְרָם: "לִפְנֵים מְשׁוּרֵת הַדִּין" (ברכות ז ע"א).

וְאוּלָּם מֵה שֶׁעָשׂוּ הַחֲסִידִים בְּקִצְת הַזְּמַנִּים, וּקִצְת אֲנָשִׁים מֵהֶם גַּם כֵּן, מִן הַנְּטִיָּה° אֶל הַקִּצָּה הָאֶחָד, כְּמוֹ הַצּוּם, וְהַקִּימָה בְּלִילָה, וְהַנְּחֹת אֲכִילַת° הַבֶּשֶׂר וּשְׁתִּית הַיַּיִן, וְהַרְחַקַת הַנְּשִׂים°, וּלְבִישַׁת הַצִּמְרוֹ וְהַשְּׁעָר, וְהַשְּׂכִינָה בְּהָרִים, וְהַהֲבֹדְדוֹת בְּמִדְבָּרוֹת - לֹא עָשׂוּ דְבַר מֵאֵלָה אֲלֵא עַל דֶּרֶךְ הַרְפוּאָה, כְּמוֹ שֶׁזְכָּרְנוּ, וְלִהְפֹסֵד אֲנָשִׁי הַמְּדִינָה° גַּם כֵּן; כְּאֲשֶׁר רָאוּ שֶׁהֵם נִפְסָדִים בְּפִגְשֵׁתָם וְרֵאִיתָ מְעֻשֵׂיהֶם, וְחָשְׁשׁוּ מִהִפְסֵד מְדוּתֵיהֶם בְּחִבְרָתָם - הִלְכוּ מֵאֵתָם לְמִדְבָּרוֹת, וּלְמִקּוֹם שֶׁאֵין שָׁם אָדָם רַע, עַל דֶּרֶךְ מֵאֵמֶר הַנְּבִיא: "מִי יִתְנַיֵּי בְּמִדְבָּר" (ירמיה ט, א) וְכו'. וְכֲאֲשֶׁר רָאוּ הַסִּכְלִים שְׁאוֹתָם הַחֲסִידִים עָשׂוּ אֵלוּ הַמְּעֻשִׂים, וְלֹא יָדְעוּ כְּנִתְתָם - חֲשָׁבוּם טוֹבוֹת, וְכִנְּנוּ אֲלֵיהֶם, בְּחֻשְׁבָּם שֶׁיְהִיוּ כְּמוֹתָם, וְהִתְחִילוּ לַעֲנוֹת גּוֹפּוֹתֵיהֶם בְּכָל מִינֵי עֲנּוּי, וְחָשְׁבוּ שֶׁהֵם קְנוּ לַעֲצָמָם מַעְלָה, וְעָשׂוּ טוֹב, וְשִׁבְּזוּהוּ יִתְקַרֵּב הָאָדָם לָהּ; כְּאֵלוּ ה' שׁוֹנֵא אֶת הַגּוֹף, וְרוֹצֵה לְהַמְיָתוֹ וּלְאַבְדּוֹ°. וְהֵם לֹא יָדְעוּ שֶׁאֵלוּ הַפְּעֻלוֹת רְעוֹת, וְשִׁבְּזוּהוּ תִשָּׁג פְּחִיתוֹת מִפְּחִיתוֹת הַנֶּפֶשׁ. וְאֵין מִשְׁלָם אֲלֵא מִשְׁל סֶכֶל בְּמִלְאֲכַת הַרְפוּאָה, שֶׁרָאָה הַבְּקִיאִים מִן הַרוּפְאִים שֶׁהִשְׁקוּ חוֹלִים נוֹטִים לְמוֹת סָמִים חֲרִיפִים, וְהִפְסִיקוּ מֵהֶם הַמְּזוֹן, וְהִבְרִיאוּ מִחֻלִּים, וְנִצְּלוּ מִן הַמּוֹת הַצֵּלָה גְדוֹלָה. וְאָמַר אוֹתוֹ הַסִּכֵּל: אִם אוֹתָם הַדְּבָרִים מְבִרְיאִים מִן הַחֹלִי, כֹּל שֶׁכֵּן שֶׁיַּעֲמִידוּ הַבְּרִיאָה עַל בְּרִיאֹתוֹ, אוֹ יוֹסִיפוּ בָּהּ, וְהִתְחִיל לְקַחַת אוֹתָם תְּמִיד, וְלִהְתְּנֵהוּ בְּהִנְהַגַת הַחוֹלִים - שֶׁהוּא יְחַלָּה בְּלֹא סִפְקֵי. כֵּן אֵלוּ, חוֹלֵי הַנְּפִשׁוֹת הֵם בְּלֹא סִפְקֵי, בְּלִקְחָם הַרְפוּאָה עַל הַבְּרִיאוֹת°.

מעשי החסידים וטעות הכסילים

וּלְזֶה הָעֵנִינִי - על פי מה שבארנו. דֶּרֶךְ הַסִּיגִי - החסידים גדרו את עצמם ונטו מעט מן האמצע, כדי לאזן את הנטייה הטבעית הרעה הקיימת באדם לעבר הקצה האחר. מִן הַנְּטִיָּה - באופן שנטו. וְהַנְּחֹת אֲכִילַת - מניעת אכילה. וְהַרְחַקַת הַנְּשִׂים - התרחקות מחיי משפחה. וְלִהְפֹסֵד אֲנָשִׁי הַמְּדִינָה - כדי להתרחק מהשפעה שלילית של החברה. עַל הַבְּרִיאוֹת - במצב בריא ומאוזן.

